

HERMENEVS

1^e JAARGANG, AFL. 1 — 15 SEPTEMBER 1928

Hermeneus

TER INLEIDING

De Vertolker, de Bode. Men kan Hermes zoo noemer, die het woord der goden overbracht aan de menschen. Vleugels had hij aan hoed, sandalen en staf. Want hij kwam uit hoogere sferen naar de aarde en verkondigde dus het bovenmenschenlijke. Toch werd hij door de menschen begrepen, omdat hij het godenwoord overbracht in hun taal. Maar altijd wisten zij, al kwam hij in vermomming, dat zijn gedachten hooger waren dan de hunne en zij eerden in hem het Onbereikbare.

Zóó als deze menschen tegenover het godenwoord, staan wij tegenover de Oudheid. De menschen die in haar leefden en de werken, die zij voortbrachten, schijnen ons dikwijls boven menschelijk kunnen verheven, en wij meenen in hen een vonkje van het goddelijke genie te herkennen. Wij vragen vergeefs, waarom deze bezieling juist in hen is gelegd en aanvaardt dus dankbaar, zonder vragen. Want zij spreken in woord en werk zóó duidelijke taal, dat wij in hen de vertolkers eeren, die het boven-menschenlijke voor ons begrijpelijk hebben gemaakt.

Voor ons. Laten wij liever zeggen : voor elk van ons een klein, klein deeltje. En daarvan moeten wij ieder op onze beurt weer vertolkers zijn voor anderen, opdat wij elkander helpen iets te verstaan van het wondere geheel, dat wij onder den naam van Oudheid samenvatten. In dien zin wil ook dit Tijdschrift een Vertolker zijn : ieder, die iets heeft onderzocht, of iets heeft gelezen, dat hem trof zóó, dat hij meent te begrijpen, deelt daarvan aan anderen mede en wekt bij hen nieuwe gedachten of maakt hun liefde voor de Oudheid dieper en schooner. Daarom plaatsten wij op den omslag het beeld van den Vertolker, die wij allen willen zijn, al voelen wij het gebrekkige van ons menschelijk vermogen.

Vertolkers van alles, wat wij in de klassieke Oudheid vereeren.

Dat is een grootsche, maar ook groote taak. Want de tijden zijn voorbij, waarin men zich daarbij geheel of zelfs in hoofdzaak tot de Letterkunde kon beperken. Al zal deze steeds het middelpunt blijven vormen, omdat zij het voornaamste is dat de tijden ons hebben gelaten, toch kunnen wij thans veel andere voortbrengselen der Oudheid om haar plaats en naast haar vereeren. De bouwwerken, zelfs in ruïne bewonderenswaardig, de beelden, ook als copie de meesterhand verradend, de inschriften, weerspiegeling van ambtelijken arbeid, de brieven, die ons een kijk gunnen in het dagelijksch leven, zij alle helpen ons om een begrip te krijgen van de Antieke Wereld, in vele opzichten verheven schijnend boven de onze, in andere gelijk aan onzen tijd in haar eerezucht, haar wedijver, haar strijd om persoonlijke belangen, haar afhankelijkheid aan gezin en vrienden, haar menschenliefde, haar streven naar rust en vrede. Als een wonder schijnt het ons, hoe juist in de laatste jaren door toeval of speurzin telkens nieuwe ontdekkingen in de landen der Oudheid worden gedaan : steden, dorpen, paleizen worden blootgelegd, kunstschaten van ongemeene bekoring komen aan het licht, inscripties en papyri worden gevonden en ontcijferd. En al brengt elke vondst naast nieuwe kennis ook nieuwe raadselen, wij hebben de verwachting, dat deze kunnen worden opgelost. Zoo rijst, wonder der historie, ook hier het Leven uit den Dood en de wetenschap der Oudheid blijft in haar groei van weten en inzicht eeuwig jong.

Van dit alles wil dit tijdschrift zijn lezers brengen. Om het te ontvangen is noodig : een beetje kennis en een groote belangstelling. Wij weten dat in kringen van gymnasiasten, van oud-gymnasiasten, van allen, die zich met de studie der Oudheid bezighouden of bezig gehouden hebben, de liefde voor de Antieke Cultuur groeiende is. Moge de bloei van dit tijdschrift er de blijde getuige van zijn

D. C.

---

zijn. Wat is er nu zoek geraakt ? Ten eerste natuurlijk de spelende cadance van het vers, en het onschuldig woordspel van *mi Fabulle* en *di favent*, die niet zonder opzet in den overeenkomstigen voet van het vers staan. Maar ook andere trekken, die misschien minder opvallen, echter niet minder afdoen tot den indruk. Het kan niet toevallig zijn, dat het werkwoord, cenabis, voorop gaat, want dat is voor den Latijnschen zinsbouw vrij ongewoon : op het eten komt het aan. De versmaat legt een sterken nadruk op den toekomst-vorm, niet zonder bedoeling, want Fabullus zal zijn diner slechts krijgen, als hij het zelf meebrengt. De letter, die deze ongewisse toekomst accentueert, wordt door herhaling in *bene* en *Fabulle* den lezer nog eens ingeprent, zooals ook in den 2en regel de allitteratie van *di* en *diebus* sterker doet voelen, dat de hulp der goden noodig is. Voeg daar nog bij, dat het hartelijke *mi Fabulle* met *apud me* ook door klankovereenkomst¹ opzettelijk verbonden is : dan heeft men, geloof ik, het voornaamste, wat aan de Hollandsche vertaling dezer regels ontbrak.

Is het nu onmogelijk in het Hollandsch iets van de kleine bekoorlijkheden van zoo'n versje weer te geven ? Men mag zich niet tevreden stellen met een bekentenis van onvermogen, om zich zodoende de moeite te besparen. Vertalen, zoo goed als men kan, is ten slotte de eenige manier, om zich ten volle rekenschap te geven van de waarde van het origineel. En dus :

Dineeren zul je fijn, Fabullus, bij mij
 Al binnen zeer kort, als de goden 't geven,
 Wanneer je meebrengt, maat, een fijn, copieus
 Diner (en niet vergeet je mooie meisje)
 En wijn en zout en al je guitigheden.
 Wanneer jij, oolijkerd, dat meebrengt, zul je
 Dineeren fijntjes, want je vriend Catullus
 Die heeft zijn heele beurs vol spinnewebben.
 Maar daarvoor krijg je in dank „parfait amour”,
 Of wat maar liefelijker is en chiquer.
 Want ik fourneer parfum, die aan mijn meisje
 De goede geesten der bekooring gaven.
 Als jij die ruiken zult, vraag je de goden
 Fabullus gansch en al tot neus te maken.

¹ Iets dergelijks Ovid. Met. 2. 101 : ne dubita. dabitur. Daaruit blijkt dat zulke dingen niet toevallig zijn.

De zuivere hartelijkheid en de fijne Gallische scherts van deze invitatie voelt men misschien ook in de vertaling. Maar hoort men nu de beide laatste regels in het Latijn :

— Quod tu cum olfacies, deos rogabis
Totum ut te faciant, Fabulle, nasum —

dan zal men bemerken, dat *nasum* achteraan pas heelemaal op de goede plaats staat, want daar spreekt een woord, dat onverwacht komt, het sterkst; dat de woordspeling *olfacies* en *te faciant* onvertaalbaar is, dat de allitteraties *totum te* en *faciant Fabulle* verloren zijn gegaan. En ten slotte komt men tot de ontdekking, dat de nadruk van *totum* het in het origineel nog wel duidelijker maakt dan de vertaling doet, hoe blijkbaar Fabullus ook zonder deze goddelijke parfum al een goed eind op weg was om heelemaal tot neus te worden.

Veel gecompliceerder van sentiment dan dit versje is dat allerbekendste van Catullus' gedichten : „Op den dood van Lesbia's musch”.¹ Men weet bij dit gedicht nooit, waar de spot eindigt en de ernst begint. Natuurlijk vindt Catullus het wel beroerd, dat het diertje dood is, vooral omdat Lesbia het zich zoo aantrekt, maar hij is toch meer jaloersch om die smart dan bedroefd. Als hij zich herinnert, hoe vroolijk en vief het vogeltje was en hoe bijzonder het op de vrouw gesteld was, dan wordt ook hij wel even verteederd, nu hij dat kleine dooie lijfje voor zich ziet, maar opzettelijk overdrijft hij meteen weer dat gevoel, om er van af te komen. En hij eindigt met een verwensching van die ellendige musch, door wier schuld zijn Lesbia er met hare roodbehuilde oogen zoo triest en ontoonbaar uitziet.

¹ C a r m e n III :

Lugete, o Veneres Cupidinesque,
Et quantum est hominum venus-
[tiorum :

Passer mortuus est meae puellae,
Passer, deliciae meae puellae,

⁵ Quem plus illa oculis suis amabat;
Nam mellitus erat suamque norat
Ipsam tam bene quam puella

[matrem,

Nec sese a gremio illius movebat,
Sed circumsiliens modo huc modo
[illuc

¹⁰ Ad solam dominam usque
[pipiabat.

Qui nunc it per iter tenebricosum
Illuc, unde negant redire

[quemquam.

At vobis male sit, malae tenebrae
Orci, quae omnia bella devoratis :

¹⁵ Tam bellum mihi passerem abstu-
[listis.

O factum male ! io miselle passer !
Tua nunc opera meae puellae
Flendo turgiduli rubent ocelli.

Zoo voelen we hier dus naast en door elkander : een kleine deernis om het doode muschje, een liefde voor Lesbia, wier diepte wij peilen door de jaloezie van den minnaar, een vleugje haat tegen het onbeduidend creatuurtje, dat al die droefheid heeft veroorzaakt, en over dit alles heen de fijne spot, die opzettelijk en ironisch dit kleine voorval opblaast tot een wereldschokkende gebeurtenis. Vandaar dat Catullus zijn klaaglied inzet met een aanhef in grooten stijl. Zooals de Grieksche dichter Bion den gestorven Adonis bezingt:

Αιάζω τὸν Ἄδωνιν ἑπώλετο καλὸς Ἄδωνις.
ἔωλετο καλὸς Ἄδωνις ἑπαιάζουσιν Ἐρωτες

aldus Catullus : lugete, o Veneres Cupidinesque . . . Even later volgt hij Theocritus na, als hij beschrijft, hoe het muschje den duisteren weg ten Hades gaat, „vanwaar geen schepsel weerkeert”. Maar natuurlijk had deze van den mensch gezegd, wat Catullus op het vogeltje toepast. En zoo vindt men in dit gedicht nog andere toespelingen op de teedere poëzie der Alexandrijnen, die doen bemerken, hoe de dichter heel even parodieert. Het heeft geen zin die alle op te sommen. Beter is het te trachten het karakter van het geheele vers door een vertaling weer te geven. De verschillende nuances van gevoel zullen daarin misschien wel duidelijk worden, de fijne schakeeringen van klank en rythme zeer zeker niet. Is het niet verwonderlijk, dat deze breed-galmende verzen den zelfden maat hebben als het gedicht aan Fabullus, met zijn vluggen vlotten gang ? Maar als een vertaling ons de waarde van het oorspronkelijk beter doet begrijpen, heeft zij haar doel bereikt. Niet minder dan door haar verdiensten doet zij dat door haar tekortkomingen :

Klaagt nu minnegodinnen, liefdegoden,
En al minlijker menschen scharen weeklaagt!
Muschje is henengegaan, mijn meisjes muschje,
O het muschje, mijn meisjes eigen schatje,
Dat zij meer dan haar eigen oogen liefhad.
Want een honnetje was hij en zijn vrouwtje
Kend'ie even zoo goed als 't kind zijn moeder,
En hij wilde dan ook van haar schoot niet wijken,
Maar steeds hippend rondom haar her- en derheen
Tijlpt'ie almaar door tot de vrouw alleenig —

Treedt nu voort langs het pad der duisternisse
 Naar dat oord, waarvandaan geen schepsel weerkeert.
 Wee dan, wee over U, gij duistre machten,
 Hellebroed, dat verslindt alles, wat schoon is.
 Zoo'n mooi musscheke hebt gij mij ontnomen.
 Ramp der rampen, ai ai rampzalig muschbeest.
 Door uw toedoen nu zijn mijn meisjes oogen
 Van den stroom harer tranen roodgezwellen.

W. K.

Antieke sport

Vergelijking van ervaringen tijdens onze eigen Olympiade met berichten over Grieksche sportfeesten ligt zoo voor de hand, dat het boek van Prof. Bruno Schroeder over de sport in de oudheid meer dan ooit op belangstelling kan rekenen.¹ Dat de schrijver zelf binnenkort lezingen in Nederland komt houden, is een reden te meer om de aandacht op zijn persoon en zijn werk te vestigen. De antieke sport wordt daarin aan alle kanten in het licht gezet. Ons treffen thans vooral de vele verschilpunten tusschen nu en vroeger. Soms lijkt het, dat wij het veel verder hebben gebracht: Uruguay, Finland en Japan konden de Grieken niet in hun stadion samenbrengen; maar dikwijls zouden wij wenschen, dat de oude geest mocht herleven. Het eerste hoofdstuk: *Gymnastik und Religion* behandelt den ernstigen grondslag der Grieksche sportfeesten als deel van den godsdienst, dikwijls ter eere van de uitvaart van helden. Dit herinnert aan het denkbeeld van hedendaagsche theologen om voor de sport en voor de internationale spelen een godsdienstige basis te vinden, naar het voorbeeld van de oudheid; al blijkt uit een der antieke consequenties: het weren van de gehuwde vrouw in Olympia om ritueele beweegredenen, hoe ver wij ook op dit gebied van de ouden af staan. Het bericht over vrijen toegang zonder eenige betaling doet ons schrikken van het verschil tusschen de democratie te Olympia en de democratie van 's opkoozers woekerwinst. In de plaats

---

¹ Bruno Schroeder, *Der Sport im Altertum*. — Hans Schoetz & C°. Berlin, 1927.

van vormeloos gebrulde toejuichingen benijden wij de Grieken hun rhythmischen roep : Tenella !, driemaal herhaald. Bij sommige booze herinneringen aan vervlogen idealen van verbroedering der volken gunnen wij onzen scheidsrechter in plaats van de fluit de zwiepende gespleten roede (afgebeeld op Grieksche vazen), waarmee de meeneedige feestbederver door den kamprechter het stadion werd uitgestriemd.

Deze en dergelijke punten van vergelijking, die ons in de gegeven omstandigheden het meest treffen, behandelt Schroeder in het laatste hoofdstuk. De hoofdinhoud van het boek is een schets van de beteekenis van de sport, waarmee het geheele antieke leven was doorweven. Het boek, dat van matigen omvang is, is zwaar van gehalte. Sinds vele jaren heeft de schrijver zich aan deze studie gewijd, tegelijk zelf sport beoefenend; er klopt een slagader van geestdrift door het werk.

De verhouding van de sport tot den staat, tot de ontwikkeling en in het bijzonder tot de kunst, vormen den inhoud van afzonderlijke hoofdstukken. In de Grieksche letterkunde bezielde de sport tot verheven zege-hymnen, maar ook tot scherpe satiren: de kinderlijke vreugde van atleten, als geiten verzot op olijfen selderie-takken, de beperktheid van hun kracht, die het tegen hazen en herten toch moet afleggen, werden gehekeld. Voor de beeldende kunst was de sport een vruchtbare bodem, waarop altijd weer nieuwe planten groeiden en soms zeer kunstige gewassen werden gekweekt. Op mooie afbeeldingen zijn kunstwerken uit alle perioden vertegenwoordigd. Liever dan hier een opsomming te geven van de vele takken van sport, die in het hoofdstuk:

Übungen, Kampte und Körperpflege worden besproken, volge hier een uitweiding over één dier oefeningen, die de schrijver met bijzondere voorliefde in overleg met andere geleerden en te zamen met sportleiders heeft bestudeerd en beoefend : het werpen van den discus ; het is een echt-Grieksch, theoretisch doordacht, werptuig, niet aan oorlog of jacht ontleend : le sport pour le sport.

Punt van uitgang zij de discuswerper van Myron, die ons slechts in copieën bewaard is. Over de oorspronkelijke compositie heerscht in bijzonderheden geen overeenstemming. Wel is het zeker, dat men de kunst van Myron vervalscht (o. a. op de bekende reclameplaten), door den discuswerper in twee richtingen uiteen te rukken, met het hoofd naar voren gekeerd, terwijl het toch waarschijnlijk

de achterwaartsche beweging van den discus volgde. Er heerscht twijfel, of Myron een zwaaien om de verticale as van de figuur heeft bedoeld ; sommigen verdedigen een slingerbeweging van den rechterarm recht voor- en achteruit, zonder zijdelingsche afwijking. Schroeder's laatste, herziene verklaring luidt als volgt: door een zwaai van den rechterarm achterwaarts is de discuswerper gekomen in den stand, die het beeld weergeeft; als straks de rechterarm terugzwaait, wordt de zwaai met 90° naar links vergroot, zoodat de discus wegsuist juist in de richting, waarheen de blik van den beschouwer van het beeld is gericht. (Men mag van één bepaalde richting van den blik spreken; Myron's beeld, uit den tijd van den strengen stijl, is bestemd om bij voorkeur van één kant te worden gezien; daaraan dankt deze „momentopname" zijn klassieke rust en geslotenheid.)

Volgens Schroeder zijn niet alle antieke afbeeldingen van discuswerpen op dezelfde wijze te verklaren; zijn boek vermeldt drie methoden van werpen; ook de tegenwoordig veel toegepaste volledige draai van 360° vindt hij in de oudheid terug. Het zoeken van een juiste verklaring van Myron's discobool heeft niet alleen theoretische beteekenis; ze kan practische gevolgen hebben, soms zeer wonderlijke. Na de herleving der Olympische spelen, voor het eerst in 1896 te Athene gehouden, heeft men aanvankelijk een werkelijk antieke methode van discuswerpen ingevoerd. Maar volgende leiders, meer Helleensch dan de Hellenen, hebben de deelnemers verplicht zich te plaatsen op een hellend platform van beperkten omvang; de rechter voet moest voor blijven, „omdat Myron het wel zal weten" ; dus was het elastisch vooruitslingeren van het linker been bij den zwaai naar voren verboden. Deze tegennatuurlijke gewrongenheid noemde men Helleenschen stijl; ze zou niet zijn ontstaan, als over de bedoeling van Myron meer zekerheid was te krijgen.

In zulke moeilijkheden heeft de archaeologie altijd hoop op plotselinge uitkomst; al zoo dikwijls heeft één nieuwe vondst alle vroegere onzekerheid weggevaagd, als een zonnestraal, die door de wolken breekt.

Utrecht.

G. VAN HOORN.

Libanios over de slavernij

I

Een van de merkwaardigste figuren van het stervende heidendom is de Griekse rhetor Libanios. In 314 in Antiochië geboren, heeft hij, na zijn eerste opvoeding in zijn vaderstad Antiochië genoten te hebben, 4 jaar te Athene in de rhetorica gestudeerd en de college's van verschillende professoren gevolgd. Daarna heeft hij in Constantinopel een eigen school gesticht, waar hij zich tweemaal zooveel leerlingen verwierf als hem beloofd waren. Om de onaangename uitingen van de jaloezie zijner collega's te ontkomen verhuisde hij naar Nicomedië in Klein-Azië aan de zee van Marmora, waar hij 5 van de schoonste jaren zijns levens heeft doorgebracht.

Na een nieuw maar kort verblijf in Constantinopel werd hij van staatswege beroepen in Athene, bedankte echter en nam in 354 voor goed zijn intrek in zijn vaderstad Antiochië, waar hij tot zijn dood in 393 leefde als gevierd professor in de welsprekendheid.

Hij was in hoge eer bij Keizer Julianus, den afvallige, als de schitterendste vertegenwoordiger van het heidendom dier dagen.

Maar ook bij de weder christelijke opvolgers van Julianus, wiens regering slechts drie jaar duurde, wist hij grote invloed te behouden.

Hij was evenals Aelius Aristeides, die twee eeuwen vroeger leefde, het tiepe der aanbidders van „het Woord” ; de schoonheid van het gesproken en geschreven woord, meer bepaaldelijk „het proza”. Zelf heeft hij dan ook tal van redevoeringen gehouden met het uitsluitend doel treffende gedachten te kleden in een schone vorm. Hoewel deze vorm van welsprekendheid, die zoals algemeen bekend is door de theoretici de „epideiktiese”, de „vertonende” welsprekendheid genoemd werd, eigenlijk buiten het praktische leven stond, was toch Demosthenes zijn ideaal en in vele opzichten zijn voorbeeld. Trouwens, meermalen heeft hij toch wel zijn gave van het woord in dienst gesteld van het algemeen belang, en moedig fouten van de regering gegispst, getracht de toorn van keizers af te wenden, en op te komen voor verdrukten. Dit is zeker de aantrekkelijkste zijde van zijn karakter, dat overigens volstrekt

niet vrij was van de kleingeestige ijdelheid en jaloezie, aan zijn stand eigen.

Verschillende zijner voordrachten naderen de preek of nutslezing onzer dagen, en aangezien het niet gewaagd is te onderstellen dat de zo weinig bij ons gelezen Libanios ook bij de lezers van dit nieuwe tijdschrift wel niet overbekend zal zijn, is het mijn bedoeling van een van dergelijke lezingen een overzicht te geven met vertaling van enkele passages, ten einde de lezers in kennis te brengen met de wijze waarop een redenaar van die tijd een maatschappelijk vraagstuk behandelt.

Ik bedoel zijn redevoering „over de slavernij". Hij begint dan met te betogen dat van de twee zogenaamde tegenstellingen: „de slaaf — de vrije", de tweede in het geheel niet bestaat, want dat niet alleen geen van de mensen vrij is maar zelfs geen van de goden, aangezien ze allen afhankelijk zijn van elkaar of van de allesbeheersende macht der Liefde, of van het Noodlot.

„De mens al dadelik is gebonden door wat hem bij zijn geboorte is toegesponnen. Wie zeeman zou willen wezen is gedoemd op het land te werken, en omgekeerd, wie rhetor zou willen zijn wordt gymnastiekmeester en atleet of omgekeerd. De een treedt in het huwelijk, hoewel hij het huwelijk vermeed, de ander leeft ongehuwd, terwijl hij het huwelijk vereert.

„Waarom hebt ge dus medelijden met een dienaar en noemt hem slaaf, omdat zijn daden afhangen van uw wenken en hem door uw inzicht een teugel is aangelegd, waarnaar hij het ene zal doen, het andere zal laten ?

„Er zijn er die niet van het Noodlot spreken, maar het Toeval van alles de schuld geven, zowel van goed als van kwaad. In welk opzicht is uw slaaf dan meer uw eigendom, dan gij van het Toeval, indien, evenals gij uw slaaf uitkleedt, als de lust u daartoe bekruipt. en hem naar de molen zendt, zo ook het Toeval u van uw vermogen berooft en u de huizen laat aflopen van de genen die in staat zijn tot „geven" ? Want ook al zou het u tot het laatste toe goed gaan, dan is uw lot toch gelijk gebleven omdat het Toeval het wil, en zonder dat gij het zelf hebt kunnen bevestigen; evenals ook een slaaf niet in goede conditie zou kunnen blijven, zonder de wil van zijn meester; het Toeval is dus voor ons wat wij voor hen zijn.

„En dan de andere meesters en meesteressen! Daar is de mateloze

Begeerte naar spijs en drank! Een andere meester is weer de Drift, die niet aan het verstand ondergeschikt is maar het verstand aan zich onderwerpt en overal, bij iedere aanleiding en tegen iedereen kookt als een te vum staande ketel.

„En de lijder aan Speelzucht, o bij Zeus, is die dan vrij ? Wie heeft dan ooit zijn slaaf gedwongen zolang slapeloos te blijven, als die ziekte *hem* gebukt èn strijdend van slaap berooft.

„Want wat van de krekels verteld wordt dat er mensen van honger gestorven zijn door hun zanglust en vervolgens door de genade der Muzen krekels geworden zijn, dat treft bijna ook de dobbelaars. Ze knopen zonder eten en drinken ¹ de nachten aan de dagen, en het ene genot vernietigt het andere. En hoe moet men hen die zonder boeien toch geboeid zijn anders noemen dan slaven ?

„En dan de Nijd ! deze benadeelt de benijde, maar veel meer de benijder. Want de benijde schaadt hij *soms*, maar soms ook in het geheel niet, maar van hem, waarin hij zetelt, pijnigt hij de ziel, verteert zijn lichaam en maakt hem somberder dan rouwenden, niet omdat hem zelf een *ongeluk* is overkomen, maar zijn naaste een *geluk*. Hoe zou ik dan degene die aan die kwaal lijdt niet verkeerd beoordelen als ik hem vrij noemde? Hem die iedere gebrandmerkte slaaf overtreft in verdriet ? Want deze kan nog lachen wanneer hij met goetvinden van zijn meester zijn schande bedekt heeft, door de haren over zijn voorhoofd heen te laten hangen ², maar er is niets wat de ander kan redden om niet weg te kwijnen. Welk verstandig mens zou het dan niet een geringere ramp noemen door de vijanden gevangen te worden genomen dan de Nijd in zich zelf ingeworteld te dragen, een hardvochtige bittere en duistere meester ? De Geldzucht en vooral de Liefde zijn misschien de ergste meesters. Wat is er zo zwaar van hetgeen waarmee de gewone meester zijn slaaf inspant als hun druk ?

¹ Herodotus vertelt (I. 94) dat de Lydiërs zichzelf de uitvinding toeschrijven van het balspel, het dubbelspel en alle andere spelen, behalve het dammen. Die uitvinding zou gedaan zijn tijdens een langdurige hongersnood, om zo min mogelijk aan eten te denken. Ze hadden toen ingesteld om de andere dag te spelen en te eten en het zo achttien jaar uitgehouden.

² Het merk werd in de vorm van één of meer beginletters van de slechte eigenschap doorgaans in het *voorhoofd* gebrand. Petronius 105, 2 vermeldt dezelfde truc van het over het voorhoofd strijken der haren. Martialis VI 64. 26 en Plinius de Oude XXX 30 maken melding van mediese hulp en recepten, om de brandmerken bij vrijgelaten slaven te doen verdwijnen.

„Diens slavernij bestaat hierin dat hij hem verzorgen moet door de diensten bij de maaltijd en het bad, zijn kleren wassen en zijn paarden aanspannen, en dat hij zelf gevoed wordt met de restjes van de spijzen, en met zulk voedsel dat wel geen aandeel geeft aan dezelfde weelde, maar een ander voordeel brengt. Want bij de meesters is hun gebrek aan werk oorzaak van ziekten, maar zij worden door hun werk daarentegen gevrijwaard van ziekten. De meester die aan podagra lijdt zucht veel meer dan de sterke slaven die hem met zijn stoel moeten dragen.

„En een slaaf heeft nog gelegenheid om weg te lopen en er zijn vele schuilhoeken van land en zee, bergen en weilanden en hij komt bij een geiten- of koeherder en blijft ongemerkt, door de kudden te weiden, en verlost zich van zijn slavernij, maar van de meesters die ik opgesomd heb en die iemands ziel gevangen houden, welke gelegenheid is er om van hen weg te vluchten of weg te lopen? Want waar men ook komt, overal worden deze meesters mee rond gedragen.

„En als ge nu zegt dat ook van de slaven velen slecht zijn en dat ze niet alleen ons dienen maar ook de zonde, dan zou het me ten eerste toch verwonderen, als iemand ten gevolge van minder weelde, even grote zonde had. En verder is nu niet dit het doel van mijn rede om aan te tonen dat de slaven vrij zijn en de vrijen slaaf, of dat de eersten minder, de laatsten meer slaaf zijn, maar dat er *overal slavernij* is.

„Tot zover genoeg over de slavernij der zielen; en toch heb ik nog vele belangrijke vormen van slavernij verzwegen om niet door de lengte van mijn voordracht het publiek te vermoeien."

Ik wil het eerste gedeelte van dit artikel eindigen met deze laatste uitspraak, een karakteristiek voorbeeld hoe in geheel verschillende tijden de zelfde omstandigheden de zelfde woorden uitlokken. Evenals bij ons een spreker voor het publiek — wie geeft mij een goed Nederlands woord voor het Franse confériencier? — zal zeggen dat hij verschillende dingen achterwege laat om niet te lang te worden, of om het publiek niet te vermoeien, zo zegt dat hier ook Libanios.

(*Wordt vervolgd.*)

Deventer.

J. BERLAGE.

De waardeering van handenarbeid in het oude Athene

Het is een algemeen verbreide meening, dat de handenarbeid in het oude Athene een niet even groote waardeering genoot, als in onze hedendaagsche samenleving.

Als verklaring hiervoor wordt dan gewoonlijk aangevoerd dat; de staatsburger in de klassieke oudheid gemeenlijk in het bezit was van één of meer slaven, die den meesten handenarbeid verrichtten. De gewone staatsburger had veel vrijen tijd voor politieke werkzaamheden, het bezoeken van volksvergaderingen, het bekleeden van een staatsambt en had gelegenheid zijn geest te verfrischen in de behandeling van politieke, philosophische en sociale vraagstukken in den kring van medeburgers. Er was hem daardoor ook de mogelijkheid geboden om zijn lichaam door voortdurende oefening te harden, om als het noodig was — en het was vaak noodig — het gebied van zijn vaderland te verdedigen of dat van een anderen staat binnen te vallen. Men stelt zich gewoonlijk voor een maatschappij waarin één deel, de eigenlijke burgers, in staat gesteld wordt om zijn leven van hoogere orde te leiden ten koste van het andere deel n.l. de slavenbevolking; dat dus alle arbeid die in onzen tijd door den burger gedaan wordt om in zijn onderhoud te voorzien in den ouden tijd door slaven verricht werd en dat de geestelijke en lichamelijke training, die bij de meesten onzer slechts na beëindiging van hun eigenlijke werktaak geschieden kan, de voornaamste bezigheid van den Atheenschen burger was.

Een zoodanige beschouwing wordt in de hand gewerkt door de overgeleverde Grieksche literatuur. Vooral Xenophon, Plato en Aristoteles geven herhaaldelijk blijk handenarbeid te verachten. Het is echter de verdienste van Otto Neurath¹ aangetoond te hebben dat de ons bekende literatuur uit het kamp der aristocratische filosofen stamt en niet geacht kan worden de algemeene Atheensche opvatting weer te geven.

De vrije handwerkslieden, zegt Neurath, zullen in het bewustzijn van hun medezeggenschap in het bestuur van den staat niet minder fier geweest zijn op hun handenarbeid dan de tegenwoordige bewuste arbeider; zij zullen zelfs met minachting neergezien hebben op de theoretici die, soms van vreemden bloede, zonder zelf aan

¹ Jahrb. f. Nat. u. Stat. 1906. p. 577 e.v. en 1907 p. 145 e.v.

het bestuur van den staat deel te nemen, hun aristocratische leerstellingen verkondigden.

Neurath meent dus dat. evenals tegenwoordig, de waardeering voor den handenarbeid geheel afhankelijk was van het milieu en dat men niet mag aannemen, dat handenarbeid in het algemeen minder waardeering genoot dan in den modernen tijd.

In den zelfden geest beperkt ook Max L. Strack¹ de verachting voor handenarbeid in het oude Griekenland tot het aristocratische Sparta en de Grieksche aristocratiën van de 7^e eeuw, en hij verklaart de uitingen van de kathedersociologen en andere schrijvers in de 4^e eeuw als gevolg van het fiasco van de democratie, toen sommigen weer het ideaal meenden te kunnen vinden in den ouden aristocratischen staatsvorm.

Hoe verdienstelijk echter de onderzoekingen van Neurath geweest zijn, om op de eenzijdigheid van de literatuur te wijzen, toch heeft zijn conclusie dat de handenarbeid in gelijke eere stond als bij den modernen menschen bij velen tegenspraak uitgelokt en naar mijn meening niet ten onrechte. Zooals namelijk uit het vervolg zal blijken hebben de oude Atheners bij de waardeering van den arbeid een maatstaf aangelegd, die ons geheel vreemd is; door deze wijze van oordeelen kon het gebeuren, dat hetzelfde werk nu eens gewaardeerd, dan weer geminacht werd, al naar het doel was, dat men zich bij het werk voor oogen stelde. Volgens dien maatstaf was de waardeering ook afhankelijk van de vraag, wie de lastgever van het werk was.

Welken maatstaf toch gebruikten de Atheners bij hun beoordeeling van handenarbeid? Het is Friedrich Oertel, die hierop een duidelijk antwoord geeft in zijn aanhangsel ophief bekende werk van Robert von Pöhlmann over het socialisme in de oudheid². Oertel wijst er op, dat er voor het gevoel van den Athener een groot verschil bestond tusschen arbeid voor eigen rekening en dien welke in dienst van een ander geschiedde.

In den loop der eeuwen was dit onderscheid gegroeid. In de oudste tijden, toen de verhouding van heer tot knecht nog patriarchaal was, lette de knecht meer op de weldoende bescherming, dan op de vernederende knechtschap. Sinds de zevende eeuw echter was in de verhouding van heer tot knecht het patriarchale element verdwenen en kreeg het werken voor een ander meer en meer het karakter van knechtschap. Dan wordt het verschil

¹ Hist. Zeitschr. III F 16, 1914 p. 16 e.v. ² Pöhlmann, Geschichte der Sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt; 3^e druk 1925, p. 543 e.v.

tusschen zelfstandig en onzelfstandig werken steeds sterker geaccentueerd. Sindsdien werkt de boer slechts met liefde op het land, als het zijn eigen stukje grond is, de handwerksman slechts als hij zelf voor de markt of voor zijn klanten produceert.

Vragen we ons dus af, of de handenarbeid in den bloeitijd van het oude Griekenland geminacht werd, dan kan het antwoord luiden: niet de handenarbeid in het algemeen werd als minderwaardig beschouwd, maar slechts die handenarbeid, welke in dienst van een ander verricht werd.

Hoe is het echter te verklaren, dat deze waardeering van handenarbeid in de Atheensche democratie postvatte en zich kon handhaven? Voortgekomen uit de oude adelheerschappij droeg de Atheensche democratie nog menig kenmerk van haar geboorte. Uit de adelsethiek zal zij ook de voorstelling overgenomen hebben, dat arbeid in dienst van een ander een vrij burger onwaardig was. Ook later wordt de Atheensche burger niet voor de noodzakelijkheid gesteld om zijn opvatting over den arbeid te wijzigen door den voortdurenden aanvoer van arbeidskrachten van buiten de stad. Vreemdelingen, vrije lieden of slaven, waren steeds aanwezig om het minderwaardig geachte werk te verrichten.

Eén categorie van arbeid was er echter, die, al geschiedde deze niet voor eigen rekening, voor den Atheenschen staatsburger toch niet de algemeene minachting deelde: het werk dat verricht werd ten behoeve van den Atheenschen staat. Toen Pericles bij het volk het besef wist te wekken, dat het werk ter verfraaiing van de stad Athene evenzeer van belang was als militaire verrichtingen, overwon hij daarmee den afkeer van den Athener voor dergelijk werk en adelde het.

Dit is dus het fundamenteele onderscheid tusschen de waardeering van den arbeid in het oude Athene en onze moderne appreciatie, dat het doel van den arbeid in het oude Athene den doorslag gaf bij de waardeering. Werk in dienst van een particulier werd versmaad, terwijl hetzelfde werk voor eigen rekening of in dienst van den staat gaarne verricht werd. Het werk op zich zelf vond geen waardeering, het was geacht, als het doel dat men er mee wilde bereiken achtenswaard en groot was, of wanneer men zijn individueele vrijheid er niet door aan banden gelegd voelde. De waardeering voor den arbeid op zich zelf is in het oude Athene onbekend. De bevrijdende, verlossende kracht van eiken arbeid onverschillig welke en onverschillig met welk doel heeft het oude Athene in zijn bloeitijd niet gekend. H. K.